

Дніпровський національний
університет ім. Олесь Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2018 ТОМ 21 № 11

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2018

ГРАНІ

Науково-теоретичний альманах

Том 21 № 11 2018

Засновники:

Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 6 від 22.11.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:

Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2018

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.

Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.

Випусковий редактор: Лиман Д.С.

Коректор української та російської мов: Деребера А.В.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д. держ. упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

21(11) 2018

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,

Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 6 dated 22.11.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2018

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Bachynskiy Ya.

J. D. (USA)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamaa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

С. 6

Берест І. Р.

Загальноміське професійне товариство взаємодопомоги друкарів Львова в 1856–1867 роках. Аналіз діяльності

С. 14

Чорномаз Б. Д.

Коліївщина: проблеми трактування

С. 23

Гордієнко Н. М.

Соціокультурні аспекти соціальної організації освітніх установ інтернатного типу: соціосистемологічна модель

С. 31

Настояща К. В.

Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів

С. 40

Воронкова А. І.

Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір

С. 47

Ташкінова О. А., Калініна А. О.

Організація дозвіллевих практик студентської молоді в умовах закладів вищої освіти

С. 54

Романенко В. А.

Соціальний контроль та прозорість державної влади: до постановки проблеми деконструкції держави в соціальному дискурсі лібералізму та неолібералізму

С. 62

Бенчак О. Ф.

Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках

С. 70

Костенко А. М.

Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні

С. 78

Масюк О. П.

Забобони як містична основа сподівання

С. 86

Луканова В. В.

Пандемія як антисистема: аналіз конститутивних аспектів

С. 94

Мартінова С. П.

Креативний потенціал феномену маргінезу в соціокультурному дискурсі. Методологічні підходи та експлікації

С. 101

Дем'яненко О. О.

Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації

С. 108

Васильчук Г. М.

Рецензія на монографію: Філас В. М. Візуальне освоєння Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст.: джерелознавчий аналіз

Contents

- P. 6
Berest I.R.
Lviv printings general professional association of mutual assistance in 1856-1867. Analysis of activity
- P. 14
Chornomaz B.D.
Koliivshchina: problems of interpretation
- P. 23
Gordienko N.M.
Socio-cultural aspects of social organization of boarding-type educational institutions: the socio-systematic model
- P. 31
Nastoiashcha K.V.
Modern life-design practices: vectors of transformations in the focus of globalization trends
- P. 40
Voronkova A.I.
Protests and fashion in modern society: political science
- P. 47
Tashkinova O.A., Kalinina A.O.
Organization of leisure practices of student youth in higher education institutions
- P. 54
Romanenko V.A.
Social control and transparency of state power: to state the problem of deconstruction of the state in the social discourse of liberalism and neo-liberalism
- P. 62
Benchak O.F.
The issue of borders and cross-border processes in socio humanitarian sciences
- P. 70
Kostenko A.M.
Information and communication strategies of eurointegration in Ukraine
- P. 78
Masiuk O.P.
Superstition as a mystical basis of hope
- P. 86
Lukanova V.V.
Pandemic as an antisystem: analysis of constitutive aspects
- P. 94
Martynova S.P.
Creative potential of the phenomenon of marginalization in socio-cultural discours. Methodological approaches and explications
- P. 101
Demyanenko O.O.
Public deliberative discourse as an instrument for political modernization
- P. 108
Vasylchuk H.M.
Review of the monograph: Philas V.M. Visual development of the Northern Black Sea in the last quarter of the XVIII - the middle of the XIX century: source study analysis

Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках

Бенчак О. Ф., Ужгородський національний університет

У статті здійснено аналіз сутності соціального пізнання кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках взагалі та соціології зокрема і на його основі виокремлено три етапи формування знання про зазначені явища та процеси. Особливу увагу звернено на особливості третього етапу, коли домінуючими в соціальному пізнанні стають міждисциплінарні дослідження за провідної ролі соціології. Визначено особливу роль останньої в пізнавальному процесі, її можливості у проведенні теоретико-методологічних та емпіричних досліджень. Наголошено на необхідності конституювання окремого напрямку – «соціологія кордонів і транскордонних процесів» як соціологічної теорії середнього рівня. Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Метою встановлення кордонів є захист ресурсного потенціалу (людського і природного) території держави. Метою їх порушення – захоплення цього потенціалу. Масштабною формою порушення кордону є війна однієї держави, що супроводжується різними за обсягом людськими втратами. Проведений аналіз засвідчує, що кордони – це продукт історичний, який з'явився на тому етапі розвитку суспільства, коли виникла необхідність регламентації просторового існування інститутів приватної власності та держави. Зі зміною потреб у розвитку цих інститутів у просторі відбуваються і відповідні транскордонні процеси. Тому незмінних кордонів не буває. Обґрунтовано виняткове значення соціологічної версії системної методології як методологічної платформи міждисциплінарних досліджень транскордонних процесів і явищ.

Ключові слова: соціальне пізнання; соціогуманітарні науки; соціологія; кордони; транскордонні процеси; соціологічний варіант системної методології

The issue of borders and cross-border processes in socio-humanitarian sciences

Benchak O. F., Uzhhorod National University

The essence of social knowledge of borders and cross-border processes in the socio-humanitarian sciences in general and in sociology in particular has been analyzed in the article. The three stages of formation of knowledge about these phenomena and processes have been distinguished on this basis. Particular attention has been paid to the characteristics of the third stage, when interdisciplinary researches become dominant in social cognition due to the leading role of sociology. The special role of the sociology in the cognitive process, its possibilities in conducting theoretic, methodological and empirical studies has been determined. The necessity of constituting a separate direction - «sociology of borders and cross-border processes» as a medium-level sociological theory has been emphasized.

Cross-border processes exist since there are boundaries. They may be limited by one or another part of states' territories, but also they may cover all their depth. The purpose of boundaries' establishing is to protect the state's resource potential (human and natural). The purpose of their violation is to capture this potential. The large-scale violation of the border is the war of one country, which is accompanied by various human losses. The conducted analysis shows that the boundaries are a historical product that appeared at that stage of society's development, when it became necessary to regulate the spatial existence of private property institutions and the existence of the state. Together with changes in these institutions' development needs, the relevant cross-border processes are taking place in the space. That's why, there are no unchanged borders. The exceptional significance of the sociological version of the system methodology being the methodological platform for interdisciplinary studies of cross-boundary processes and phenomena has been grounded.

Keywords: social cognition; socio-humanities; sociology; borders; transborder processes; sociological variant of system methodology

Проблематика границ трансграничных процессов в социогуманитарных науках

Бенчак О. Ф., Ужгородский национальный университет

В статье проведен анализ сущности социального познания границ и трансграничных процессов в социогуманитарных науках вообще и социологии в том числе и на его основе выделены три этапа формирования знания об указанных явлениях и процессах. Особое внимание обращено на особенности третьего этапа, когда доминирующими в социальном познании становятся междисциплинарные исследования при ведущей роли социологии. Определена особая роль последней в познавательном процессе, ее возможности в проведении теоретико-методологических и эмпирических исследований. Отмечена необходимость конституирования отдельного направления – «социология границ и трансграничных процессов» как социологической теории среднего уровня. Трансграничные процессы существуют до тех пор, пока существуют границы. Они могут быть ограничены теми или иными частями пространства государств, а могут охватывать всю их глубину. Целью установления границ является защита ресурсного потенциала (человеческого и природного) территории государства. Целью их нарушения – захват этого потенциала. Масштабной формой нарушения границы является война одного государства, сопровождающаяся различными по объему человеческими потерями. Проведенный анализ показывает, что границы – это продукт исторический, который появился на том этапе развития общества, когда возникла необходимость регламентации пространственного существования институтов частной собственности и государства. С изменением потребностей в развитии этих институтов в пространстве происходят и соответствующие трансграничные процессы. Поэтому неизменных границ не бывает. Обоснованно исключительное значение социологической версии системной методологии как методологической платформы междисциплинарных исследований трансграничных процессов и явлений.

Ключевые слова: социальное познание; социогуманитарные науки; социология; границы; трансграничные процессы; социологический вариант системной методологии

Постановка проблеми.

Феномен кордону є одним із найважливіших соціальних регуляторів просторової активності людини. Цей феномен виник разом із державою та є її невід'ємним атрибутом.

Кордон регулює соціально-просторові відносини держав, регламентуючи та встановлюючи їх розмежування. Зазвичай під кордоном розуміють дійсні чи уявні лінії на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державної території). До виникнення інституту кордонів існувала тільки природна організація просторових характеристик світу.

Кордон – явище відносно статичне. Динамічною формою його існування є транскордонні процеси (потоки). Річ у тому, що, не зважаючи на бар'єрну функцію, яку він виконує, кордон не здатен цілком припинити обмін енергією, інформацією, людьми між суміжними територіями. Визначення цього явища, з яким можна погодитися: «транскордонні¹ процеси – це суб'єктна і природна взаємодія, що відбувається через кордон. Транскордон-

ні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема, території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину» [1].

Метою встановлення кордонів є захист ресурсного потенціалу (людського і природного) території держави. Метою їх порушення – захоплення цього потенціалу. Масштабною формою порушення кордону є війна однієї держави, що супроводжується різними за обсягом людськими втратами. В мирний період між війнами здійснюється зазначений обмін у тій чи іншій формі та з різною інтенсивністю. Наприкінці ХХ ст. людство, здавалося б, отримало надії на більш безпечне майбутнє, але вони виявилися нетривалими, бо в останні роки військові загрози лише зростають.

Такою є формула багатостолітнього, сповненого контрверсійності та трагізму, існування кордонів і транскордонних процесів. Особливо це стосується ХХ століття; зокрема, американський учений Р. Джексон (Jackson) акцентує, що після 1945 р. на планеті було всього лише 26 мирних днів [2, р. 201].

¹ *Transborder (transfrontier)*» (англ.) означає «через кордон, по той бік кордону».

Аналіз досліджень і публікацій.

Виняткова важливість для долі людства феноменів кордонів і транскордонних процесів завжди привертала до себе увагу мислителів. Ця увага була різнобічна, оскільки вельми багатими на зміст та різноаспектними є самі ці явища. Про це свідчать праці різних за фахом вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Н. Мікули, С. Устича, В. Колосова, Л. Вардомського, М. Мерле (Merle), О. Мартінеза (Martinez), Я. Блажека (Blažek), Д. Угліжа (Uhlir) та ін.

Проте для плідного дослідження новітньої трансформації сучасних кордонів і транскордонних процесів важливо дослідити об'єктивну логіку і віхи їх історичного розвитку, а також спосіб і специфіку відображення транскордонних феноменів у різних соціогуманітарних науках. Власне, це і є метою статті.

Виклад основного матеріалу.

На нашу думку, в пізнанні соціогуманітарними науками кордонів і транскордонних процесів можна виділити кілька етапів.

Перший етап охоплює період від перших давніх уявлень про природу та функції кордонів, що нерідко виникали в лоні релігійних систем, далі – до середньовіччя (зокрема, появи картографії) і нового часу, коли виникли вчення про системи взаємовідносин держав. Цей період важливий через перші етичні трактування кордонів, першу згадку у «Французькому географічному словнику» 1783 р. терміну «frontiere» – «кордон», початок ери національних держав та націоналізму, зафіксований Вестфальським договором. Цей період проходить також під знаком постулату рівноваги сил, який обґрунтовували венеціанський політик Франческо Барбаро (Barbaro) та знаменитий Ніколо Макіавеллі (Machiavelli). Останній відзначав, що міжнародний порядок у роздробленій Італії зберігався завдяки тому, що в ній була відсутня ієрархічна підлеглість єдиному центру. «Деякі з нових міст та держав, що виникли на руїнах Риму, проявили настільки великі здібності, що, хоч жодне з них не панувало над іншими, вони все ж знаходилися в такій гармонії і були так добре зв'язані одне з одним, що визволили Італію й захищали її від варварів» [3, с. 222]. Чималий внесок у розбудову цієї концепції зробив у праці «Політичні роздуми стосовно війни проти Іспанії» Ф. Бекон (Bacon) [3, с. 224].

Другий етап соціального пізнання кордонів і транскордонних процесів, на думку автора, розпочався в кінці XIX ст. з появою політичної географії. В той час ця наука розглядалася як

політичні студії, що використовують інструментарій і поняття географічного дослідження просторової перспективи. Класичною, основоположною працею політичної географії вважають книгу німецького географа Ф. Ратцеля (Ratzel) «Політична географія». Ф. Ратцель використав ідеї Ч. Дарвіна (Darwin) про битву за життя та природний відбір у суспільстві. Первинною одиницею, на яку можна структурувати суспільство, є, на його погляд, держави. Вони ж ведуть постійну боротьбу за життєвий простір («lebensraum»), що знаходить вираження в суперечках, конфліктах та війнах [4].

Ці погляди Ф. Ратцеля у першій половині XX століття знайшли адептів в особі англійця Г. Макіндера (Mackinder) та К. Гаусхофера (Haushofer). Після Другої світової війни політична географія тривалий час розглядалася під кутом німецької геополітики і відкидалася. Винятком були дослідження Р. Гартсхорна (Hartshorn), який прагнув знайти для політичної географії нові світоглядні координати в постулатах структурного функціоналізму. Починаючи з 60-х років минулого століття, політична географія починає повертатися до дослідження політичних процесів та структур, пов'язаних із простором. Але об'єктом аналізу зазвичай є не держави, а регіони, столичні області, локальні конфлікти та географія виборів тощо [5, с. 345].

Політична географія має особливий різновид – геополітику. Появу останньої пов'язують зі шведським вченим Й.-Р. Келленом (Kjellen), який увів поняття «геополітика» в обіг у 1899 р. у праці «Держава як форма життя» [6]. Це визначення розвивали К. Гаусхофер (Haushofer), С. Коген (Cohen), Д. Вітслі (Whittlesey), Е. Волш (Walsh), Г. О'Туатейл (O'Tuathail) та інші.

Якщо другий етап формування наукових поглядів про транскордонні явища проходив під знаком домінування політичної географії і геополітики, то для третього, який розпочався у 80-і рр. XX століття, характерним є міждисциплінарний підхід. У зв'язку зі складністю об'єкта дослідження в колі вчених дедалі більше утверджується усвідомлення необхідності переведення теоретичних і практичних розробок проблем кордонів і транскордонних процесів на якісно новий рівень – від переважно мононаукового аналізу до міждисциплінарних досліджень [7-8].

Велике коло соціогуманітарних наук сьогодні виявляє значний інтерес до цієї проблематики. Історія вивчає генеалогію та еволюцію кордонних розмежувань, транскордонного співробітни-

цтва в регіонах [9]. Економіка займається різноманітними аспектами інтеграції та глобалізації транскордонного життя, що приводить до утворення фактично безкордонних мегаекономічних утворень – таких як Європейський Союз [10-11]. Політологія переймається проблемами попередження та врегулювання суперечок та конфліктів, пов'язаних із кордонами, новітніми суперечливими тенденціями політичного розвитку країн та регіонів Європи, наприклад, явищем BREXIT [3]. Соціальна психологія має свій зріз дослідження проблематики транскордонних явищ, це, зокрема, проведення порівняльного аналізу ментальності населення прикордонних територій [12]. Отримали подальший розвиток і геополітичні дослідження. Вони, як правило, орієнтовані на розбудову цілосвітових геополітичних конструкцій. Наприклад, І. Валлерстайн (Wallerstein) запропонував світ-системний підхід [13]. Р. Каплан (Kaplan) обґрунтував «теорію хаосу» [14, с. 6204]. Про необхідність американського гегемонізму в світі через розбудову «євразійської шахівниці» писав З. Бжезінські (Brzezinski) [14]. Резонансну концепцію багатополарності сучасного суспільства викладено в праці С. Гантінгтона (Huntington) «Захід та інші» («The West and the Rest») [14].

В. Колосов називає цей період постмодерністським. Конкретизуючи його зміст, він, крім теорій світової системи і геополітики, виділяє також концепції кордонів як соціального представництва, «практично-політичного сприйняття», екополітичного підходу, територіальної ідентичності [15].

Парадигма соціального представництва трактує кордони як соціальну конструкцію та дзеркало соціальних відносин, а транскордонні потоки – як суттєвий елемент національно-етнічної та інших соціально-просторових структур. Ідеї соціального представництва розвинуто, зокрема, Е. Бергом (Berg) і С. Оресом (Oras).

Практично-політичне сприйняття кордонів ґрунтується на ідеї, що рівень розвитку і транспарентність кордонів визначаються рівнем розвитку політичних структур, рівнем розуміння людьми їх природи та рівнем транскордонної діяльності. Також багато що залежить від менеджменту прикордонних регіонів і транскордонного співробітництва, регулювання міжнародної міграції та інших транскордонних потоків. Найбільш яскраві представники цього напрямку – Г. ван Отем (van Houtum) і О. Крамш (Kramsch) з Нідерландів.

Що стосується концепції екополітики, то вона розглядає взаємозалежність природних і політичних кордонів, підкреслюючи важливість якісного політичного менеджменту для досягнення гармонії між ними. Цю концепцію розробляють Г. Вайт (White) зі США, Н. Кліот (Kliot) з Ізраїлю, С. Делбі (Dalby) з Канади [16, р. 610].

Автором концепції територіальної ідентичності є фінський географ та антрополог А. Паасі (Paasi). Розглядаючи генеалогію та еволюцію цього соціального феномена, він вважає, що його основою є націоналізм як мотивуюча основа розбудови і захисту [16].

Вагому роль в осмисленні сутності і тенденцій розвитку кордонів і транскордонних процесів відіграє соціологія. При цьому вона використовує власний дослідницький інструментарій, зумовлений її специфікою як соціальної науки. Відомо, що предмет та основні методи соціології донині є предметом дискусії. Це зрозуміло, бо як самостійна наука про суспільство, суспільні явища, структури, процеси та їх взаємні відносини соціологія конституювалася порівняно недавно. Тому вона постійно переймається проблемою своєї відмінності від інших наук. З одних наук вона частково вийшла, від інших частково залежала і частково розширювала пізнавальні перспективи. Найперше, йдеться про філософію, право, політологію, етнографію.

У контексті проблематики кордонів і транскордонних процесів особливості соціологічного підходу, на наш погляд, полягають у дотриманні двох когнітивних принципів: 1) принципу генетично-функціонального аналізу об'єкта; 2) принципу єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів дослідження.

Генетично-функціональний принцип служить з'ясуванню питання про розвиток і функціонування цілісних соціальних утворень. При аналізі розвитку головний інтерес становлять ті риси об'єкта, і зокрема структури, які забезпечують у ньому різного роду зміни при одночасному збереженні суттєвих характеристик.

При дослідженні функціонування насамперед звертається увага на ті сторони об'єкта, і зокрема структури, які забезпечують їй стійкість і стабільність якостей у відносно мінливих умовах. Поєднання цих двох підходів у дослідженні системи становить зміст генетично-функціонального (структурного) аналізу. Головна його перевага в тому, що він дає змогу пояснити структуру через історію, а історію об'єкта через її структуру. У такий спосіб син-

тезуються «синхронні» і «асинхронні» риси розвитку об'єкта [1, с. 56].

Що стосується генеалогії сучасних транскордонних процесів на новому східному кордоні ЄС, то ми вважаємо, що в ній можна виокремити три основні етапи.

Перший охоплює період існування СРСР і країн соціалістичного табору (до початку 90-х рр. ХХ ст.). До середини 70-х рр. ХХ ст. відносини між сусідніми прикордонними регіонами (СРСР – з одного боку, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії – з іншого) були епізодичними і зводилися тільки до співпраці в області культури, проведення різного роду політичних акцій. Пізніше виникли такі форми, як прикордонна торгівля (в основному бартерна), прямі виробничі зв'язки (80-і рр. ХХ ст.), виробнича кооперація, створення спільних підприємств, співпраця в галузі прикордонної транспортної інфраструктури [18, с. 170-175]. Всі ці форми транскордонного співробітництва були значною мірою політизовані.

Другий етап пов'язаний з розпадом Радянського Союзу і отриманням реальної незалежності центральноєвропейськими державами – колишніми його сателітами (з початку 90-х рр. ХХ ст. – до 2007 року). Це період становлення та розвитку різних форм транскордонної співпраці між країнами – колишніми радянськими республіками та їх західними сусідами, розширення Європейського Союзу на схід в 2004 та 2007 роках, що завершилося формуванням нового східного кордону ЄС.

Цілком закономірно, що певний час нові суб'єкти «придивлялися» один до одного. А встановлення прикордонних контактів було немов «маленьким кроком» у подоланні «великої дистанції» з налагодження повномасштабних двосторонніх міждержавних відносин. Звичайно, в цьому процесі не могло не бути певних суперечностей. По-перше, мали місце «внутрішні» суперечності – суперечності між центральними і місцевими органами влади. Д. Таршис – колишній Генеральний секретар Ради Європи, який активно сприяв розвитку транскордонних відносин у Центральній і Східній Європі, підкреслює, що «у минулому деякі уряди вважали, що прикордонне співробітництво є ризиком узурпації сфери зовнішніх відносин, яка офіційно контролюється міністерством закордонних справ» [18, с. 113]. По-друге, елементи недовіри і підозрливості мали місце в позиціях окремих урядів, упевнених, що транскордонне співробітництво

може бути використане для посилення відцентрових, сепаратистських тенденцій, зміцнення позицій якої-небудь з національних меншин.

Подоланню цих суперечностей (або хоча б їх пом'якшенню, затушовуванню) найбільшою мірою сприяла багатогранна практика транскордонного співробітництва.

Третій етап розвитку транскордонних процесів розпочався в 2007 р., коли почали діяти нові інструменти співробітництва, Програми транскордонної співпраці ENPI ЄС в різних сегментах нового східного кордону, була ухвалена стратегія Східного партнерства Європейського Союзу. Транскордонні процеси стали значно глибшими та масштабнішими.

Прикладом практичного використання зазначеного пізнавального соціологічного комплексу можуть бути дослідження, проведені в рамках реалізації двох міжнародних проектів. Проект «Кордони для людей» був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом зі своїми партнерами в рамках Програми ENPI 2007–20013 рр. Початок реалізації проекту – 1 жовтня 2010 р., завершення – 1 жовтня 2012 р.

В ході реалізації проекту «Кордони для людей» було розроблено методологію кількісного та якісного аналізу транскордонних явищ. Мова йде про розбудовану систему індексації та моніторингу транскордонних процесів як комплексу теоретичних та організаційно-практичних заходів, що забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також розвиток тенденцій транскордонних процесів в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління [19; 5].

В ході реалізації іншого проекту «Кордони очима людей», що виконувався Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнерами за програмою ENPI Європейського Союзу в сегменті Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (2011–2014 рр.), було підготовлено програму емпіричного соціологічного дослідження транскордонних процесів у Карпатському регіоні, розроблено анкети для масового, експертного та інтернет / телефонного опитування населення, проведено саме опитування респондентів у прикордонних регіонах чотирьох держав. Отримані результати емпіричного соціологічного дослідження були ретельно проаналізовані, зіставлені з експертними висновками першого дослідження, відтак сформульовані загаль-

ні оцінки та практичні рекомендації суб'єктам управління транскордонними процесами [21; 1].

Виникає й інше важливе питання – питання статусу знання про кордони і транскордонні процеси в самій соціологічній науці. Адже значення цих феноменів у житті соціуму величезне, масив теоретико-методологічного і емпіричного знання про них є значним.

Відомо, наприклад, що конститутованим як окремих науковий напрям вважається «соціологія війн» [20, с. 1165]. Але ж з предметної точки зору феномен війни є частиною явища транскордонних процесів. Тож більш ніж логічним було б виокремлення напряму соціологічної думки «соціологія кордонів і транскордонних процесів», як це пропонують деякі автори [1].

Як бачимо, палітра наукових дисциплін, які переймаються дослідженнями кордонів і транскордонних процесів, широка і різноманітна. Власне, це і формує міждисциплінарний характер соціального пізнання зазначених феноменів. Проте, щоб зіставлення і порівняння результатів досліджень різних наук були коректними, вони мають вестися на єдиній методологічній платформі. На думку С. Устича, цією платформою є системна методологія. Обґрунтовуючи свою позицію, він зазначає наступне.

1. Системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони – від суб'єктних до матеріально-речових.

2. Системна методологія, що забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик об'єктів, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів.

3. Нарешті, системна методологія, що володіє потужним апаратом прикладних розробок, може перевести лімологічні² дослідження з категорії переважно описових у розряд практично необхідних [1, с. 14].

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**.

Соціальне пізнання про кордони і транскордонні процеси пройшло величезний шлях формування та розвитку, який можна поділити на три основні етапи: період від перших уявлень про природу та функції кордонів до появи картографії і виникнення вчень про системи взаємовідносин держав; етап зародження, розвитку і домінування політичної географії та геополітики, їх обслуговуючої ролі у зовнішній політиці тих чи інших держав; етап масштабних взаємодоповнюючих досліджень на основі міждисциплінарного підходу. Кожен із цих етапів характеризується тим чи іншим способом, рівнями глибини і конкретності відображення транскордонних явищ.

Перелік соціогуманітарних наук, які переймаються дослідженнями кордонів і транскордонних процесів, широкий і різноманітний, він постійно збільшується. Окреме й дуже важливе місце у соціальному пізнанні транскордонних явищ належить соціології, яка здійснює їх відображення, вивчення та аналіз в органічній єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів. Особливості соціологічного підходу в дослідженні транскордонного співробітництва полягають у дотриманні двох когнітивних принципів: 1) принципу генетично-функціонального аналізу об'єкта; 2) принципу єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів дослідження. Вкрай необхідно, щоб наявний значний масив соціологічного теоретико-методологічного і емпіричного знання був конститутований як окремих напрям «соціологія кордонів і транскордонних процесів».

Спільною методологічною платформою всіх соціогуманітарних наук, що досліджують транскордонні явища, є системна методологія. Тільки ця методологія здатна забезпечити формування із інформаційних фрагментів, що надаються різними соціогуманітарними науками, єдиного цілісного образу сучасних кордонів і транскордонних процесів.

² Лімологія (з лат. *limes* – кордон, межа) – наука про кордони.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Устич С. І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація / С. І. Устич. – Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2014. – 352 с.
2. Jackson R. J. *NATO and Peacekeeping* / R. J. Jackson. – London: Routledge, 2004.
3. Черняк Е. Б. *Вековые конфликты* / Е. Б. Черняк. – Москва: Международные отношения, 1988. – 432 с.
4. Mackinder H. J. *Democratic Ideals and Reality* / H. J. Mackinder. – New York, 1942. – 189 p.
5. *Velký sociologický slovník*. – Praha: Vydavatelství Karolinum, 1996.
6. Kjellen R. *Der Staat als Lebensform* / R. Kjellen. – Leipzig, 1899. – 362 s.
7. Kolossov V. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* / V. Kolossov // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – P. 606-632.
8. Brunet-Jailly E. *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective* / E. Brunet-Jailly // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – P. 633-670.
9. Бенчак О. *Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія* / О. Бенчак. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. – 456 с.
10. *Глобальные трансформации современности* / ред.: Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко // *Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т.* – Киев: Наукова думка, 2006. – 686 с.
11. *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*. 2nd Edition. – London: Routledge, 2004. – 781 p.
12. Faltan L. *Euroregiony a regionalny rozvoj na Slovensku. Regionalny rozvoj Slovenska v europських in 33 tegracnych kontextoch (Regiony, prihranicne regiony, euroregiony)* / L. Faltan. Bratislava, 2004.
13. Wallerstein I. *The Essential Wallerstein* / I. Wallerstein. – New York: The New York Press, 2000.
14. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. – 2001. – Vol. 9.
15. Kolossov V. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* / V. Kolossov // *Geopolitics*. – 2005. – Vol. 10. – № 4. – P. 1-27.
16. Paasi A. *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border* / A. Paasi. – New York: John Wiley, 1996. – 370 p.
17. Ustych S. *Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighboring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine)* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2012. – 126 p.
18. Устич С. *Індексні дослідження транскордонного співробітництва* / С. Устич. – Ужгород: ІТС, 2012. – 243 с.
19. Ustych S. *Concept of sociological services for transborder cooperation* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2014. – 86 p.
20. Ustych S. *Report on a pilot empirical sociological research «Borders through the eyes of people»* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2014. – 52 p.
21. Borocz J. *Dual dependency and the informalization of external linkages: the case of Hungary* / J. Borocz // *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. – 1992. – P. 22-35.

REFERENCES

1. Ustych, S.I. (2014). *Metodolohiya systemnoho doslidzhennya transkordonnykh protsesiv ta yiyi sotsial'na implementatsiya [Methodology of systematic study of cross-border processes and its social implementation]*. Uzhhorod: Polihraf-tsentr «Lira» [in Ukrainian].
2. Jackson, R.J. (2004). *NATO and Peacekeeping*. London: Routledge
3. Chernyak, Ye.B. (1988). *Vekovyye konflikty. Mezhdunarodnyye otnosheniya. [Century conflicts. International relations]*. Moscow [in Russian].
4. Mackinder, H.J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*. New York.
5. *Geopolitika [Geopolitics]*. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Vydavatelství Karolinum.
6. Kjellen, R. (1899). *Der Staat als Lebensform*. Leipzig.
7. Kolossov, V. (2005). *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. Geopolitics, 10*, 606-632.
8. Brunet-Jailly, E. (2005). *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective. Geopolitics, 10*, 633-670.
9. Benchak, O. (2017). *Istoriya, shcho ob'yednuye. Narysy novit'oho transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat's'komu rehioni [Connecting history. Features of the latest cross-border cooperation in the Carpathian region]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
10. Pakhomov, Yu.N., & Pavlenko, Yu.V. (Eds.). (2006). *Global'nyye transformatsii sovremennosti [Global Transformations of the Present]. Tsvivilizatsionnaya struktura sovremennogo mira. (Vols. 1-3)*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
11. *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics* (2004). 2nd ed. London: Routledge.
12. Faltan, L. (2004). *Euroregiony a regionalny rozvoj na Slovensku, In: Regionalny rozvoj Slovenska v europських in- 33 tegracnych kontextoch (Regiony, prihranicne regiony, euroregiony)*. Bratislava. ISBN 80-85544-37-7.
13. Wallerstein, I. (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: The New York Press.
14. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. (2001). Vol. 9.
15. Kolossov, V. (2005). *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. Geopolitics, 10*, 606-632.
16. Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. New York: John Wiley.

17. Ustych, S. (2012). *Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighboring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine)*. Uzhhorod: ITC.
18. Ustych, S. (2012). *Indeksni doslidzhennya transkordonnoho spivrobotnystva [Indicative studies of cross-border cooperation]*. Uzhhorod: IT•S [in Ukrainian].
19. Ustych, S. (2014). *Concept of sociological services for transborder cooperation*. Uzhhorod: ITC.
20. Ustych, S. (2014). *Report on a pilot empirical sociological research «Borders through the eyes of people»*. Uzhhorod: ITC.
21. Borocz, J. (1992). *Dual dependency and the informalization of external linkages: the case of Hungary. Research in Social Movements, Conflicts and Change*.

Бенчак Олеся Федорівна

Старший викладач кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
Ужгородський національний університет
88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14

Benchak Olesia

Lecturer of the Department for International Studies
and Social Communications
Uzhhorod National University
14, Universytetska str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Email: benchak2504@gmail.com

Цитування: Бенчак О. Ф. Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках / О. Бенчак // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 62-69.

Citation: Benchak, O.F. (2018). Problematyka kordoniv i transkordonnykh protsesiv u sotsiohumanitarnykh naukakh [The issue of borders and cross-border processes in socio humanitarian sciences]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(11), 62-69.*

Стаття надійшла / Article arrived: 13.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.2018